

tedir (bk. *DMBİ*, III, 622). 7. Eflâtn'un *Phaidon* adlı eserine Proclus tarafından yapılan şerhin Süryânîce'den kısmî tercümesi (*EP* [İng.], I, 235).

C) Hristiyan İlahiyatı. 1. *Risâle fi emri'l-âkı ve temşîl'l-eb ve'l-ibn ve'r-rûhi'l-kuds bi'l-âkı ve'l-âkı ve'l-mâkûl*. Hristiyan teslîs inancının Yeni Eflâtnucu terimlerle izahına yöneliktir. 2. *Risâle ilâ şadiğ müslim*. Müellifin müslüman bir dostuna hitaben yazdığı ilâhî sıfatlarla ilgili risâledir. 3. *er-Red 'alâ evâ'il-l-edille fi şuhûl'd-dîn*. Ebû'l-Kâsim Abdullah b. Ahmed el-Belhî'nin Hristiyanlığı tenkit ettiği eserine reddiyedir. 4. *Risâle ile'l-yehûdî Bişr b. Finhâs* (Şu'ayb b. el-Hâsib). Bu dört eser P. Sbath tarafından neşredilmiştir (*Vingt traités philosophiques d'auteurs arabes chrétiens du IXe au XIVe siècle*, Kahire 1929, s. 19-52). İbn Zür'a'nın hristiyan ilâhiyatına dair beş eseri daha günümüze ulaşmış olup Bibliothéque Nationale ve Vatikan kütüphanesinde mevcuttur (*EP* [İng.], III, 979). Bunlardan dikkat çekilen iki *Risâle fi't-tevhîd ve Fi'd-difâ' 'anil-'a'kidetil-Ya'kûbiyye* adını taşımaktadır.

İbn Zür'a'nın tipla meşguliyetini gösteren günümüze ulaşmış iki eseri daha bulunmaktadır. İskenderiye tıp çevrelerinde ortaya konmuş olan *Cevâmî'u'l-İskenderâniyyîn* adlı tıp külliyyatından *Cevâmî'u'l-Uşukussât* ve *Cevâmî'u'l-Mizâc* adlı eserlerin Yahyâ en-Nahvî tarafından yapılmış tefsirleri üzerine İbn Zür'a incelemelerde bulunmuştur. Bu iki eser Tahran Meclis Kütüphanesi'nde (nr. 6037/1, 2) kayıtlıdır (Sezgin, III, 147-148). Kirillîs (Fr. Cyrille) Haddâd, İbn Zür'a'nın mevcut eserlerinden hareketle bir doktora tezi hazırlamış (*'İsa ibn Zur'a, philosophe ara-*

be et apologiste chrétien du Xe siècle, Sorbonne 1952) daha sonra bu eserini 1971 yılında Lübnan'da (Beirut) neşretmiştir (*Mantıku İbn Zür'a*, s. 6).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Zür'a, *Mantıku İbn Zür'a* (nşr. Cîrâr Cihâmî - Refik el-Acem), Beyrut 1994, s. 5-15; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdü), s. 323; İbnü'l-Kiftî, *İhbarü'l-'ulemâ*, s. 163-164; Beyhakî, *Tetimme* (nşr. M. Kürd Ali), Dimaşk 1365/1946, s. 75-78; İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ*, s. 318-319; İbnü'l-İbrî, *Muhtaşarü'd-düvel*, Beyrut 1890, s. 181; Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-Mukâbesât* (nşr. M. Tevfik Hüseyin), Beyrut 1989, s. 137, 138, 222, 343; a.m.f., *el-İmtâ' ve'l-mü'aneşe* (nşr. Ahmed Emîn - Ahmed ez-Zeyn), Beyrut, ts., I, 33; III, 127-131; Brockelmann, *GAL*, I, 229; *Suppl.*, I, 371; Sezgin, *GAS*, III, 147-148, 351-352; VI, 240-241; S. Pines, "La loi naturelle et la société: la Doctrine politico-théologique D. Ibn Zur'a, philosophe chrétien de Bagdad", *Studies in Islamic History and Civilization* (nşr. U. Heyd), Jerusalem 1961, s. 154-190; Abdurrahman Bedevî, *Mantıku Aristo*, Beyrut 1980, I, 27-28; III, 773-1054; N. Rescher, *Te'avvürü'l-mantıki'l-'Arabî* (trc. Muhammed Mehrân), Kahire 1985, s. 328-330; R. Walzer, "Aflâtn", *EP* (İng.), I, 235; "İbn Zür'a", a.e., III, 979-980; Seyyid Cafer Secâdi, "İbn Zür'a", *DMBİ*, III, 621-622; Sahbân Halîfât, "İbn Zür'a", *Mevsû'atü'l-hâdîretil-İslâmiyye*, Amman 1993, s. 261-262.

SAHBÂN HALİFÂT

İBN ZÜREYK el-CİZİ
(ابن زريق الجيزي)

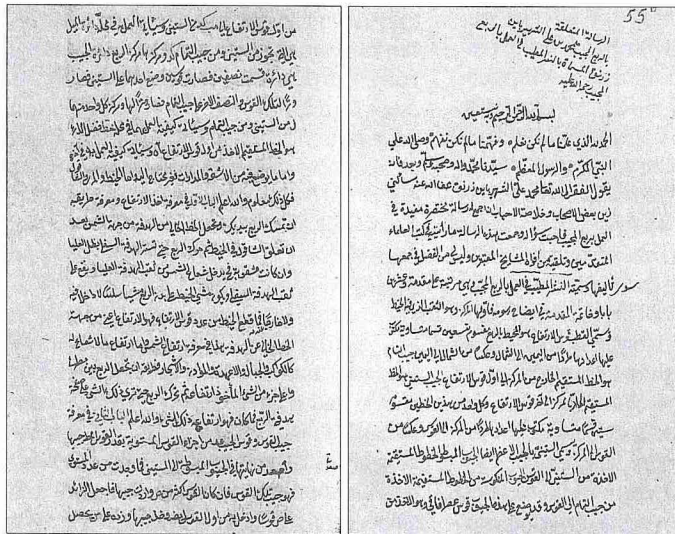
Şemsüddîn Muhammed b. Alî
b. İbrâhîm b. Züreyk el-Cizî eş-Şâfiî
(ö. 977/1570)

Astronomi âlimi ve Muvakkit.

Hayatı hakkında bilinenler eserlerinin girişinde kendi yazdıklarından ibarettir. Büyük dedesine nisbetle İbn Züreyk diye meşhur olmuştur; nisbesinden Cîze'de

doğup büyüdüğü ve dolayısıyla öğrenimini Kahire'de yaptığı anlaşılmaktadır. Bazı kaynaklarda görülen "Hayrî, Hâirî, Harîrî, Cebertî" gibi nisbeler "Cizî" kelimesinin yanlış okunması sonucu ortaya çıkmış olmalıdır. Dinî ve edebî ilimler yanında astronomi, takvim ve matematik ilimleri de tahsil ederek bu alanlarda kendini yetiştiren İbn Züreyk, 952 (1545) yılından önceki bir tarihte Şam'daki Emeviyye Camii'ne muvakkit tayin edildi. Bu görevi sırasında bir yandan da ders verdi ve eserlerini kaleme aldı. Çalışmalarında kendinden iki asır önce yaşamış olan astronom İbnü'ş-Şâtîr'in (ö. 777/1375) etkisinde kalmış ve onun açtığı çığırı bir ölçüde devam ettirmiştir. Dünya kütüphanelerinde eserlerinin çok sayıda yazma nüshasının bulunması, İbn Züreyk'in İslâm astronomi tarihindeki yerini ve önemini göstermektedir. Kaynaklarda talebelerinin adları anılmamakla birlikte birer eserini istinsah ettikleri bilinen astronomi âlimi Takıyyüddin er-Râsîd ile Muhammed b. Abdülkâdir el-Cevherî'nin ondan ders almış olmaları muhtemeldir. İbn Züreyk, *er-Ravzû'l-âtır* adlı kitabına ait bir nüshanın (Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Haraççioğlu, nr. 1175, vr. 58^b) sonuna düşülen bir nottan öğrenildiğine göre 13 Şâban 977'de (21 Ocak 1570) Şam'da vefat etti. Brockelmann'ın 803 (1401) olarak verdiği ölüm tarihi, İbn Züreyk diye tanınan muhaddis Muhammed b. Abdurrahman el-Ömerî es-Sâlihî'ye aittir (*GAL Suppl.*, II, 157; krş. Zirikî, VI, 193).

Eserleri. 1. *el-Lafzû'l-muharrer fi'l-'amel bi'r-rub'î'l-muqanţar*. Astronomi aletlerinden mukantar kadrınının kullanılışı konusunda bir giriş ve on dört bölüm halinde düzenlenmiş bir eserdir. Kahire'de bulunan iki nüshasından (Dârü'l-kütübî'l-Misriyye, Teymûriyye, Riyâza, nr. 64/1, vr. 1-7; Mustafa Fâzıl, Mîkât, nr. 187/3, vr. 8^a-10^b) birincisi, muhtemelen yazarın öğrencisi olan Muhammed b. Abdülkâdir el-Cevherî tarafından 971'de (1563) istinsah edilmiştir (King, *Fihrisü'l-mahtûâtî'l-ilmiyye*, I, 577; II, 450; Akpınar v.dğr., I, 155). 2. *en-Neşrû'l-muţayyeb fi'l-'amel bi'r-rub'î'l-müceyyeb*. Sinüs kadrınının kullanılışı hakkındadır. Bir giriş, yirmi bölüm ve bir hâtîme olarak düzenlenen eser 24 (yazmada 22) Muharrem 966'da (6 Kasım 1558) tamamlanmış olup çok sayıda yazma nüshası bulunmaktadır (Akpınar v.dğr., I, 156-157). Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki on bir nüshadan telif ferâğını taşıyan yazma (Pertevniyal Sultan, nr. 975/2, vr. 55^b-64^a), Muhammed b.

İbn Züreyk el-Cizî'nin *en-Neşrû'l-muţayyeb fi'l-'amel bi'r-rub'î'l-müceyyeb* adlı eserinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Pertevniyal Sultan, nr. 975/2)

Muhammed el-Akhisârî tarafından 1151 (1738) yılında istinsah edilmiştir. Müellif kitabı sonradan kısaltıp on beş bölüm halinde yeniden yazmıştır (Dârü'l-kütübî'l-Mısıriyye, Mîkât, nr. 497/1, 559; Mustafa Fâzıl, Mîkât, nr. 233). 1691 yılında İbrâhim b. Himmeth tarafından Türkçe'ye de çevrilen eserin ilk şekli (mütercim nüshası: Kandilli Rasathanesi Ktp., nr. 2/5, vr. 50^b-66^a), kimliği bilinmeyen bir âlim tarafından *İz-hârû'l-muğayyeb mine'n-Neşri'l-muğayyeb* adıyla serhedilmiştir (Dârü'l-kütübî'l-Mısıriyye, Mustafa Fâzıl, Mîkât, nr. 10/1, vr. 1^a-7^a). 3. *Mûzîhu'l-edille fi rü'yeti'l-ehille*. 952 yılı Zilhicce (Şubat 1546) hilâli konusundaki tartışmalar üzerine kaleme alınan ve bir girişle dört bölümden oluşan eserde ayrıca 992 (1584) yılına kadar uygulanacak tablolara da yer verilmiştir. Biri Millet Kütüphanesi'nde (Ali Emîrî Efendi, AY, nr. 2770/7, vr. 51-127) olmak üzere üç nüshası günümüze ulaşmıştır (diğerleri için bk. Brockelmann, II, 157; Arberry, II, 613-614). 4. *er-Ravzû'l-Şâtîr fi Telhîşi Zici İbni's-Şâtîr*. İbnü's-Şâtîr'a ait *ez-Zicü'l-cedîd* adlı astronomi tablolarının özet halinde yeniden düzenlendiği ve kolay kullanıma şekillerinin açıklandığı bir çalışmadır. Müellif metninden istinsah edilmiş bir nüsha Bursa'da (Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Haraççoğlu, nr. 1175), astronomi âlimi Takıyyüddin er-Râsîd tarafından 989 (1581) yılında istinsah edilen bir nüsha da Gotha'da (Pertsch, III, 57) bulunmaktadır. Kahire ve Paris'te de birer nüshası mevcut olan eser (De Slane, II, 448; King, I, 603; II, 119), adı bilinmeyen bir mütercim tarafından 1150 (1737) yılında Türkçe'ye çevrilmeye başlanmış, fakat tamamlanamamıştır; bu eksik çevirinin metni İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (İzmir, nr. 448/1). Dimaşk boylamına ve ay yılına göre düzenlenmiş olan eserdeki tabloları Musullu Muhammed Çelebi Musul boylamına aktarıp güneş yılına uyarlamıştır (Abbas el-Azzâvî, s. 164). 5. *Telhîşü'l-İbârât ve İzâhu'l-İşârât*. Heinrich H. Suter ve G. Alfred Sarton'un İbn Züreyk'e nisbet ettiği cebir ilmindeki binomlar ve apotomlar hakkındaki bu eser Brockelmann tarafından onun eserleri arasında kaydedilmemiştir. 6. *el-Vesîletü'l-uzmâ*. Hz. Peygamber ile onun hadislerini rivayet eden sahâbeler hakkında bir kaside olup yazma nüshası Gotha'da bulunmaktadır (Pertsch, II, 152-153).

BİBLİYOGRAFYA :

Keşfü'z-zunûn, II, 965; Pertsch, *Gotha*, II, 152-153; III, 57; De Slane, *Catalogue des manuscrits arabes de la Bibliothèque Nationale*, Paris 1883-

95, II, 448; Ahlwardt, *Verzeichnıs*, V, 249; Sâlih Zekî, *Kâmûs-ı Riyâziyyât*, İstanbul 1315/1897, I, 124, 126; Suter, *Die Mathematiker*, s. 173; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 157; *İzâhu'l-mek-nûn*, II, 648; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 251; Abbas el-Azzâvî, *Târîhu 'ilmi'l-felek fi'l-İrâk*, Bağdad 1378/1958, s. 164; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'el-lifin*, X, 299; İbrâhim Hürî, *Fihrisü'l-mektebeti'z-Zâhiriyye: 'İlmü'l-hey'e*, Dimaşk 1387/1967, s. 240-241; Sarton, *Introduction*, III/2, s. 1526; R. Mach, *Catalogue of Arabic Manuscripts in the Garrett Collection Princeton University Library*, Princeton-New Jersey 1977, s. 426; D. A. King, *Fihrisü'l-mahtûtâti'l-İlmiyyeti'l-mahfûza bi-Dâri'l-kütübî'l-Mısıriyye*, Kahire 1981-86, I, 89, 183, 239, 417, 577, 596, 603; II, 119, 450, 509-511; a.mlf., "İbn al-Shâtîr", *DSB*, XII, 362; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), VI, 193, 292; A. J. Arberry, *Fihrisü'l-mahtûtâti'l-'Arabiyye fi mektebeti Chester Beatty* (trc. Mahmûd Şâkir Saîd), Amman 1993, II, 613-614; Cemil Akpınar v.dğr., *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, İstanbul 1997, I, 155-158, 356; II, 808.

CEMİL AKPINAR

İBNÜ'L-ADİM

(ابن العديم)

Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer
b. Ahmed b. Hibetillâh
b. Muhammed el-Ukaylî el-Halebî
(ö. 660/1262)

Âlim, şair ve devlet adamı.

588 (1192) yılında Halep'te doğdu; Basra'da yaşayan Ukaylî kabilesinin Benî Ebû Cerâde koluna mensuptur. III. (IX.) yüzyılda Basra'dan Halep'e göç eden atalarının İbnü'l-Adîm lakabıyla tanındığı bilinmekte ve bunun sebebinin, içlerinden şair ve kadı Ebü'l-Fazl Hibetullah b. Ahmed'in zenginliğine rağmen şiirlerinde daima yokluğu (adem) dile getirmesi ve zamandan şikâyet etmesi olduğu sanılmaktadır (Yâkût, XVI, 6). İbnü'l-Adîm, babası Halep kadısı ve hazine dairesi başkanı Ebü'l-Hasan Ahmed ile amcası Ebü Gânim Muhammed'den ders görekere başladığı tahsilini burada Ömer b. Taberd, İftihârüddin Abdülmuttalib el-Hâşimî, Yûsuf b. Râfî', Sâbit b. Şeref, Dimaşk'ta Ebü'l-Yümn el-Kindî, Abdüssamed b. Harestânî, Hasan b. Ebü'l-Azâim, İbrâhim b. Abdülvâhid ve Bağdat'ta Abdülazîz b. Mahmûd gibi âlimlerden okuyarak tamamladı. Ardından Hicaz'a giderek oradaki ilim adamlarından da faydalandı ve Kur'an, hadis, fıkıh, tarih, edebiyat ve inşâ sahasında zamanın meşhur âlimleri arasına girdi. Hat dersleri de alarak özellikle nesihde devrin en önde gelen hattatlarından biri oldu. Adının duyulmasıyla birlikte henüz yirmi sekiz yaşında iken Halep Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'z-Zâhir Gâzi

tarafından şehrin Şâdbaht ve Hallâviyye medreselerinin müderrisliğine tayin edildi; ayrıca belli başlı camilerde vaaz verdi. Daha sonra babası ve dedeleri gibi Halep kadılığına getirildi.

İbnü'l-Adîm, teveccühünü kazandığı Sultan el-Melikü'l-Azîz'in (1216-1237) veziri oldu ve makamını II. el-Melikü'n-Nâsir Selâhaddin Yûsuf döneminde de (1237-1260) korudu. Vezirliği süresince Halep Eyyûbî melikliğinin karşılaştığı meselelerin çözümünde büyük gayret sarfetti. Bu amaçla Dimaşk, Antep, Kayseri, Hama, Humus, Kahire ve Bağdat'a özel elçi sıfatıyla seyahatler yaptı ve kendisine verilen bütün görevleri başarı ile yürüttü. İbnü'l-Adîm, İlanlı Hükümdarı Hülâgû'nun Safer 658'de (Ocak 1260) Halep'i ele geçirmesinden biraz önce el-Melikü'n-Nâsir ile birlikte Filistin'e, arkasından da Mısır'a gitti. Çok geçmeden Hülâgû kendisini bütün Suriye, Musul ve el-Cezîre'nin başkaldığına ve evkaf nazırlığına tayin ettiğini bildirerek Halep'e çağırırsa da İbnü'l-Adîm bunu reddetti. Ancak Memlük Hükümdarı Seyfeddin Kutuz'un Moğol ordusunu Aynicâlût'ta bozguna uğratması (Şevval 658 / Eylül 1260) ve Moğollar'ın Suriye'den çekilmesi üzerine Halep'e gitti (660/1262). Fakat doğduğu şehrin tahrip edilmiş ve halkının öldürülmüş olduğu görünce üzüntüsünü bir kaside ile dile getirdikten sonra artık orada yaşamaya dayanamayacağını anlayarak Kahire'ye döndü; aynı yılın 20 Cemâziyelevvelinde (12 Nisan 1262) vefat etti ve Mukattam dağı eteklerindeki Karâfe Mezarlığı'na gömüldü. Kaynaklar, İbnü'l-Adîm'den iyi bir devlet adamı ve iyilik yapmayı seven bir insan olarak bahseder.

Eserleri. 1. *Buğyetü't-taleb* fi târihi Haleb*. Halep'in tarihi, coğrafyası ve meşhur şahıslarıyla ilgili önemli bir kaynaktır. Eserin Selçuklular'la ilgili bölümü Ali Sevim tarafından neşredilerek (Ankara 1976) Türkçe'ye çevrilmiş (*Biyografilerle Selçuklular Tarihi*, Ankara 1982), Fuat Sezgin ise İstanbul kütüphanelerinde bulunan on cildi tıpkı basım olarak yayımlamıştır (Frankfurt 1986-1989). *Buğyetü't-taleb*, ayrıca Süheyl Zekkâr tarafından tahkik edilerek son cildi indeks olmak üzere on iki cilt halinde neşredilmiştir (Beyrut, ts. [Dârü'l-fıkr]). 2. *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb*. *Buğyetü't-taleb*'in muhtasarı olup kronolojik sıraya göre 641'e (1243) kadar gelen olayları kapsar. Eserde Suriye'nin diğer şehirleri, Irak ve Mısır gibi çeşitli yerlerde cereyan eden olaylar, Halep'le herhangi bir şekilde ilgisi olan bölgeler, şehir ve kaleler, buralarda yaşayan